

Instytut Nauk Rolniczych w Zamościu
AR w Lublinie

T a d e u s z S A M U L A K

Świadomość społeczna i aktywność zawodowa ludności wiejskiej a środowisko

Social Consciousness and Occupational Activity of Rural Population
Versus Environment

Jednym z ważnych czynników kształtowania aktywności zawodowej i świadomości społecznej ludności jest środowisko życia tworzone przez wiele pokoleń na danym obszarze (przestrzeni), zwanym często okolicą. Na czynnik przestrzeni społecznej zwracają uwagę m.in. J. Goryński, Z. Pióro, A. Hopfer.¹

W odczuciu potocznym przez środowisko rozumiemy krąg osób i stosunków, w którym żyje i działa człowiek. Inaczej, wszystko to, co nas otacza, w czym żyjemy i działamy, to teren, a właściwie środek terenu, na którym toczy się całokształt życia społecznego. H. Radlińska definiuje środowisko jako „zespół warunków, wśród których bytuje jednostka, i czynników kształtujących jej osobowość, oddziałujących stale lub przez czas dłuższy”.² Jan Szczepański mianem środowiska określa „to wszystko, co nie należąc do organizmu, wyznacza lub współwyznacza jego procesy życiowe”.³ Natomiast według W. Okonia „środowisko stanowi przestrzeń, w obrębie której społeczeństwo realizuje różne formy działalności stwarzając warunki własnego życia oraz zaspokajania różnorodnych potrzeb”.⁴ Funkcjonuje ono jako całość procesów ekologicznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalno-oświatowych i instytucjonalnych na danym obszarze.

Świadomość społeczna i aktywność zawodowa posiada ważny element środowiskowy, zawiera pojęcia, obrazy i oceny wspólne ludziom zamieszkałym na danym obszarze. Ludzie dążą do spełnienia swych celów w

¹ J. Goryński: *Polityka przestrzenna*, Warszawa 1982; Z. Pióro (red.): *Przestrzeń i społeczeństwo*, Warszawa 1982; A. Hopfer (red.): *Stan i potrzeby zarządzania obszarów wiejskich w Polsce*, Olsztyn 1984.

² H. Radlińska: *Stosunek wychowawcy do środowiska wychowawczego*, Warszawa 1935, s. 20.

³ J. Szczepański: *O pojęciu środowiska*, „Przegląd Socjologiczny”, t. VIII, 1946, s. 192.

⁴ W. Okoń: *Szkola współczesna*, Warszawa 1979, s. 7.

określonej przestrzeni społecznej i geograficznej poprzez odpowiednie jej kształtowanie, np. komasację gruntów, założenie wodociągów, uczestnictwo w kulturze itp. Zagospodarowanie tej przestrzeni z korzyścią i zadowoleniem dla człowieka wymaga z kolei dużej świadomości i aktywności. Jest więc człowiek zarówno tworem, jak i twórcą swego środowiska. Mimo znacznego podporządkowania i przetworzenia środowiska, człowiek nie jest w stanie uniezależnić się od niego.

D. Gałaj wyróżnia przestrzeń fizyczną jako pierwotną oraz umieszczoną w tej przestrzeni, zorganizowaną przez działanie ludności przestrzeń społeczną. Określa ją jako „osiedla ludzkie, sieć dróg, cała infrastruktura techniczna, kultury rolne, a także różnorakie struktury organizacyjne społeczeństwa, jego ruchliwość, formy i treść stosunków społecznych, system wartości i sposób życia ludności”.⁵

Przeźrenia społeczna jest wyznaczona przez takie elementy ukształtowane historycznie, jak: 1) rozmieszczenie ludności i gęstość zaludnienia, gdyż od tego zależy częstotliwość różnorodnych kontaktów społecznych, 2) struktura zawodowa ludności, wpływająca na poziom życia, zróżnicowanie ekonomiczne i poziom kulturalny, 3) relacje poszczególnych grup wiekowych względem całej zbiorowości wsi czy okolicy, 4) poziom i struktura wykształcenia, które mają wpływ na zdrowotność i higienę, stosowanie innowacji rolniczych i wykorzystanie czasu wolnego, 5) rodzaj zrzeszeń, ich liczba i intensywność funkcjonowania. Dostarczają one kontaktów międzyosobniczych, stanowią ważne ogniwa przepływu informacji i kształtowania się opinii społecznej.

Wymieniony obszar czy przestrzeń społeczną umieścimy w bardziej znanym i szerszym pojęciu okolicy. Pojęcie okolicy jest używane przez historyków społecznych, socjologów i przyrodników, i w odbiorze społecznym jest bardziej zrozumiałe. Okolica jest pojęciem przede wszystkim socjologicznym, ale także geograficzno-przyrodniczym. Jeżeli okolica socjologiczna pokrywa się z geograficzno-przyrodniczą, to można w takiej sytuacji mówić o okolicy naturalnej.⁶

Przez okolicę w sensie socjologicznym należy rozumieć całokształt więzów międzyludzkich, jakie zachodzą między ludźmi, jednostkami osiedleńczymi (najczęściej wioskami) i instytucjami na danym obszarze zaliczanym do okolicy. Każda okolica posiada różne centra wiodące, skupiające całość działalności ludzi żyjących na tym terenie. Do najstarszych historycznie i bogatych w tradycje należą: siedziba urzędu gminnego, kościoła parafialnego i miejsca cotygodniowych jarmarków. Wokół tych trzech form organizacyjnych rozwijały się inne formy działalności: rzemiosło, handel stały, kultura, wypoczynek, usługi, przemysł lokalny.

Przez okolicę w sensie geograficzno-przyrodniczym należy rozumieć ukształtowanie terenu w taki sposób, że tworzy on pewną całość powodującą, że wyjście poza teren okolicy wiąże się z przekonaniem większej lub mniejszej trudności naturalnej, np. wzgórz, lasów, mokradeł, dużej

⁵ D. Gałaj: *Przeźrenia społeczna w gminie*, „Wieś i Rolnictwo” 1981, nr 3 (32).

⁶ *Słownik języka polskiego* podaje: „okolica—obszar rozciągający się dookoła jakiegoś miejsca, stanowiący jego fizyczne otoczenie; krajobraz oglądany z jakiegoś punktu środkowego”; „dawna osada drobnoszlachecka; zaścianek, np. na pograniczu Podlasia w ziemi nurskiej kwitła od wieków z kilkunastu złożona wiosek okolica szlachecka, Dmochy. Przepiętna rodem Dmochowskich”; „Ludzie zamieszkali na pewnym obszarze”.

odległości (droga okrężna). Jednocześnie zawiera ona na swoim terenie podstawowe surowce potrzebne do pracy ludzkiej: ziemię orną, łąki, wodę, lasy, piasek, glinę, kamień. Występowanie tych bogactw powoduje samowystarczalność okolicy. Okolica nabiera znaczenia socjologicznego, zacieśniają się wzajemne więzi między wsiami znajdującymi się na tym obszarze.

Taka naturalna okolica tworzy pewien zwarty organizm gospodarczy i kulturalny, charakteryzujący się podobnym stylem i metodami gospodarowania, budynkami gospodarskimi i mieszkalnymi, obyczajami i obrzędami, wzajemną bliższą i dalszą znajomością i licznym pokrewieństwem oraz ogólnym żywym zainteresowaniem wydarzeniami zachodzącymi na obszarze okolicy. Powoduje to poczucie wspólnej przeszłości i teraźniejszości wśród mieszkańców wiosek tworzących okolicę. Funkcjonująca od wielu pokoleń okolica ma bogatą historię przekazywaną najczęściej ustnie przez aktywniejszych i światlejszych mieszkańców. Jednocześnie każda wieś w okolicy ma ukształtowaną własną osobowość, opinię, która funkcjonuje na obszarze okolicy. Ma to duże znaczenie przy zawieraniu transakcji handlowych, w życiu kulturalnym, a szczególnie przy zawieraniu małżeństw. Opinia ta obejmuje także cechy o charakterze zbiorowym, jak pracowitość, uczciwość, religijność, oszczędność, a więc odnoszące się do cech osobowych oraz do warunków przyrodniczo-geograficznych wsi (wieś jest zasobna w łąki, lasy, posiada duże gospodarstwa, ziemie są urodzajne, równinne itp.). Są to cechy pozytywne i wysoko oceniane przez mieszkańców innych wsi. Stawiają one wieś na lepszych pozycjach w różnego rodzaju działaniach o charakterze gospodarczo-kulturalnym.

Udział mieszkańców okolicy w działalności organizacji samorządowych i instytucji lokalnych, w jarmarkach i uroczystościach powoduje wzajemną znajomość ogólną pomiędzy wsiami (kto z jakiej wsi pochodzi) oraz wiele znajomości osobistych. Szczególnie zawieranie związków małżeńskich pomiędzy mieszkańcami różnych wsi powoduje szeroką znajomość osobistą mieszkańców tych wsi. Wszystko to wpływa na szybki obieg informacji na obszarze okolicy. Zróżnicowanie okolicy w gleby i naturalne materiały budowlane sprzyja wymianie gospodarczej. Wieś obfitująca w lasy sprzedaje drzewo jako materiał budowlany, inne sprzedają posiadany piasek, kamień itp., wsie zasobne w łąki nadwyżki siana, a w dobre gleby — zboża i słomę. Tego typu transakcje nie odbywają się na jarmarkach; wyjątek stanowi zboże. Na jarmarku co najwyżej można zasięgnąć informacji ogólnych, natomiast szczegóły omawia się na miejscu u gospodarza w danej wsi. Okolica stanowi skalę bezpośredniej ludzkiej obserwacji zdarzeń i zainteresowań.

Pojęcia „okolica” używają m.in. O. Kolberg, J. Stapiński, T. Nocznicki, K. Przybysz⁷. Pojęcie okolicy występuje w pracy T. Mencla *Wieś pańszczyźniana w Królestwie Polskim w połowie XIX wieku*. Oto kilka przykładów z tej pracy, wskazujących na charakterystyczne zjawiska społeczne zachodzące na obszarze tworzącym okolicę: „W niektórych okolicach, np. koło Markuszowa, Lublina i Bełżyc, używano pługów z okładnicami” (s. 242); „w okolicach gdzie brakowało drzewa stawiano chałupy

⁷ K. Przybysz, A. Wojtas: *Bataliony chłopskie*, t. II, Warszawa 1985, s. 64; O. Kolberg: *Dzieła wszystkie*, t. 48, Warszawa 1967, s. 4; H. Brodowska: *Chłopi o sobie i Polsce*, Warszawa 1984, s. 60, 71, 203, 239.

z chrustu" (s. 103); „dwory w całej okolicy obniżyły pańszczyznę sprzężającą o pół dnia" (s. 99). Często okolica bywa zastępowana określeniem naszej strony czy też rodzinnej strony, np. J. Poniatowski tak uzasadnia swój zapis na rzecz chłopów: „dla uczczenia pamięci i okazania prawdziwej miłości do mojej i przodków naszych, rodzinnej strony" (s. 297). Jest więc okolica małą pierwszą ojczyzną, stronami rodzinnymi, w których kształtowały się pierwsze treści osobowości, nabrały one cech trwałych obrazów, uczuć i poglądów, do których stale się wraca sięgając świadomością w przeszłość i tworząc przyszłość.

Przykłady okolicy naturalnej ściśle związanej z ukształtowaniem terenu występują na Roztoczu, w jego częściach centralnych i na obrzeżach. Najbardziej charakterystycznym typem okolicy jest teren rozciągający się od Zwierzyńca po Zawadę. Centralnym elementem geograficzno-przyrodniczym tej okolicy jest rzeka Wieprz wraz z szeroką doliną sięgającą około 1 km w Zwierzyńcu i poszerzającą się z biegiem rzeki do szerokości około 4 km na przedmieściu Szczebrzeszyna. Po obu stronach doliny na pierwszych podwyższeniach terenu zlokalizowane są wsie. Dolina rzeki stanowi naturalne łąki dla wszystkich wsi należących do okolicy. Granice okolicy wyznaczają pasma wzgórz i lasów poprzecinanych wąwozami. Jedynie od strony Zawady w kierunku na Zamość teren jest geograficznie otwarty a granicę stanowi linia kolejowa Zawada—Lublin oraz wolna przestrzeń w ciągłości zabudowy do następnych wsi. Wzdłuż doliny Wieprza po obu jej stronach na odległości około 25 km ciągną się wsie, zwrócone do siebie tak, że wieś położoną na przeciwległym brzegu doliny oddaloną o 1—3 km można oglądać, a pracując na polach położonych wyżej, niezbyt oddalonych, można widzieć całą panoramę wsi sąsiednich.

Wzdłuż lewego brzegu doliny jest zlokalizowanych 12 wsi, natomiast na prawym brzegu znajduje się 13 wsi. Okolicę tę scala linia kolejowa biegnąca prawym brzegiem doliny. Oba ciągi osiedleńcze posiadają własne pasma dróg, które zbiegają się w Zwierzyńcu i Zawadzie. W samym środku tego ciągu osiedleńczego znajduje się miasteczko Szczebrzeszyn, pełniące główną rolę kulturalną, handlową i usługową. Drugim co do ważności ośrodkiem jest położony na początku okolicy Zwierzyniec. Stanowi on, szczególnie latem, główne miejsce wypoczynku i turystyki. Szczebrzeszyn i Zwierzyniec są siedzibami urzędów miejsko-gminnych dla tych terenów.

Przemysł terenowy zlokalizowany jest równomiernie w całej okolicy. W Zwierzyńcu znajduje się browar posiadający bogatą tradycję sięgającą czasów Ordynacji Zamojskiej, zespół przemysłu drzewnego: tartak i fabryka mebli, monopol tytoniowy prowadzący skup tytoniu. W Brodach Małych znajdują się zakłady mechaniczno-drzewne (dawna fabryka kalafonii i terpentyny) i baza remontowa LHS. W Szczebrzeszynie jest młeczarnia, oddział POM, w Klemensowie cukrownia, a w Bodaczowie Zakłady Tłuszczowe produkujące margarynę. Także kolej, szczególnie na stacjach węzłowych i przeładunkowych w Zwierzyńcu, Szczebrzeszynie i w Zawadzie, stanowi miejsce zatrudnienia.

Na obszarze całej okolicy znajdują się cztery parafie: w Zwierzyńcu, Topólczy, Szczebrzeszynie i Wielączy. Ludność pod względem religijnym jest jednowyznaniowa.

Opisana okolica ukształtowała się pod wpływem warunków geograficzno-przyrodniczych jako naturalne siedlisko ludzi. Bardzo często okolica nie

stanowi jednostki administracyjnej. Na omawianym obszarze leży w całości gmina Szczebrzeszyn oraz większość gminy Zwierzyniec. Wieś Zawada ze względu na swoją wielkość oraz krańcowe położenie i otwarcie geograficzne na Zamość została przyłączona do gminy Zamość. W przeszłości przez pewien okres należała do gminy Szczebrzeszyn. Właśnie wsie mające krańcowe położenie są łącznikami z sąsiednimi wsiami należącymi do innych okolic. Rolę taką spełnia Zawada w stosunku do strefy podmiejskiej wokół Zamościa. Zwierzyniec ze względu na swoją rolę ośrodka przemysłowego, turystyczno-kulturalnego i bogatej tradycji walk niepodległościowych a przede wszystkim krańcowego położenia w okolicy oddziaływuje na okolice sąsiednie: Tereszpolą i Krasnobrodą. Kawęczynek i Szperówka, małe wioski na skraju północno-zachodniej okolicy, tworzą łączność z okolicą usytuowaną wzdłuż rzeki Gorajec..

Przykładem funkcjonowania okolicy w sensie społecznym są związki rodzinne mieszkańców wsi z wioskami sąsiednimi. Obejmują one wsie sąsiednie a także dalsze, znajdujące się na obszarze okolicy a nawet znajdujące się na terenie innych okolic. Na 226 małżeństw pełnych lub niepełnych, jakie zawarli mieszkańcy wsi Kawęczyn od lat międzywojennych do 1985 r., 51 zostało zawartych w obrębie wsi, a 97 małżeństw w najbliższych wsiach, w promieniu 5 km. Dalsze 26 małżeństw zawarto we wsiach położonych w pobliżu pól serwitutowych posiadanych przez wieś a oddalonych o około 20 km. Chwalono równą powierzchnię pól, lecz dojazdy przekraczały często możliwości gospodarza, jeżeli posiadał tylko jednego konia. Chciano się pozbyć tych pól poprzez zawarcie małżeństwa i osiedlenie się we wsiach najbliższych. Takie małżeństwa były też dobre dla tamtejszych gospodarzy, którzy oprócz pola liczyli na możliwości korzystania, przynajmniej okresowo, z lasów w Kawęczynie. Wsie te cierpiały na brak lasów. Efektem tej ekspansji małżeńskiej było powstanie na polach serwitutowych nowej wsi: Kolonii Kawęczyn. Wynikiem braku kandydatek do małżeństwa z rolnikiem pozostałe małżeństwa zawierano tam, gdzie można było znaleźć żonę. W zawieranych małżeństwach najbardziej „wymienną” stroną były kobiety: 71 kobiet przyszło ze wsi innych i zamieszkało w Kawęczynie, natomiast wieś rodzinną opuściło i zamieszkało w innej 47 kobiet. Różnica wynosząca 24 kobiety wskazuje na opuszczenie wsi i podjęcie pracy w zawodach pozarolniczych. Ruch ten zapoczątkowały w znacznej mierze pierwsze nauczycielki, wykształcone w Liceum Pedagogicznym w Szczebrzeszynie.

„Ekspansja małżeńska” mężczyzn na tereny innych wsi nie była liczna i wynosiła 31 małżeństw. Dwie trzecie tej liczby to małżeństwa w najbliższej okolicy. Były to małżeństwa połączone znacznymi więzami ekonomicznymi, jak różne dodatki łąk, pól czy lasów na terenie tej wsi. Poprzez małżeństwo oraz różne zamiany można było stworzyć bardziej zwarte gospodarstwo. Dużą rolę odgrywało też „dobre miejsce ożenku”: często nową gospodarkę znacznie powiększano, a jej gospodarze byli liczącymi się członkami społeczności.

Innym przykładem wpływu środowiska na aktywność zawodową i świadomość społeczną są rozpowszechnione w sposób naturalny na danym obszarze uprawy polowe. Oto jak warunki topograficzne, jakość gleb i nabyte nawyki wpływają na kształtowanie się specyficznej produkcji rolnej na obszarze danego rejonu. Mimo że inne kierunki produkcji nie są za-

niechane, to jednak można stwierdzić w sposób wyraźny kierunki wiodące, mające bogatą tradycję uprawy i powodujące, że dany rejon „słynie” z tej uprawy w innych rejonach.

Tytoń jako uprawa najbardziej dochodowa dominuje w rejonie Biłgoraja i Roztocza, w Izbicy schodzi na plan drugi, a w innych rejonach nie mieści się w przyjętym przedziale. Burak cukrowy nie występuje w rejonie biłgorajskim, a na Roztoczu zajmuje drugą pozycję, by wyść na pozycję pierwszą w pozostałych rejonach wschodnich. Zboża na Roztoczu i w rejonie Biłgoraja zajmują dalsze miejsca, w rejonie Izbicy są już na miejscu trzecim, a w pozostałych zajmują drugą pozycję. Z uprawą buraka cukrowego i produkcją zbóż wiąże się ściśle hodowla krów mlecznych i bydła opasowego. Uprawa gryki zajmuje drugą lokatę po tytoniu w rejonie biłgorajskim, trzecią na Roztoczu i jest wymieniana na dalszych miejscach w rejonie Izbicy, a w pozostałych rejonach nie należy do upraw dających liczący się dochód w gospodarstwie.

ZASADA TOŻSAMOŚCI I ODREBNOSCI LOKALNEJ W ŚWIADOMOŚCI MIESZKAŃCÓW WSI

Każda wieś posiada własną wewnętrzną organizację życia społecznego, a jej obszar fizyczny jest dokładnie określony granicami pól, lasów i łąk należących do danej wsi. Wszelkie wydarzenia zachodzące na obszarze własnej wsi mają zawsze głębszy wymiar niż we wsi obcej. Powstaje obraz własnej wsi w świadomości mieszkańców a także obraz wsi sąsiednich. Obraz, czy też „zapisana księga” obejmuje wszelkie treści związane z pracą i życiem mieszkańców wsi, a szczególnie wydarzeń niecodziennych. Wiedza jest gromadzona i zapisywana przez wiele pokoleń. Na wiedzę o wsi własnej i w mniejszym stopniu wsi sąsiednich wpływa otaczający krajobraz, który jest w znacznej mierze dziełem świadomej aktywności kolejnych pokoleń ludzi żyjących na danym obszarze. Pola uprawne, łąki, sady, rozkład dróg, urządzenia wodne, budynki użyteczności publicznej, domy mieszkalne i budynki gospodarcze to elementy krajobrazu stworzonego przez człowieka. Są one umieszczone wśród nizin, wzgórz, lasów i strumieni rzecznych. W tym krajobrazie żyje, rozwija swoją aktywność i kształtuje świadomość człowiek. Powstaje więc emocjonalna między człowiekiem a otaczającym go środowiskiem oraz następuje wprowadzenie „ładu przestrzennego”, który jest zależny od „ładu społecznego”. Zależność ta jest szczególnie związana z porami roku, rodzajem wykonywanych prac i używanymi narzędziami. W tej wzajemnej relacji człowiek utożsamia się z wydarzeniami i otaczającym krajobrazem, posiada poczucie bezpieczeństwa w poruszaniu się po obszarze własnej wsi.

Wobec wsi sąsiednich, mimo znacznej wiedzy o nich, stosowana jest zasada odrębności. Zasada odrębności nie jest zasadą bezwzględną, najwyraźniej obowiązuje w relacjach między wsiami. Na wyższych układach życia społecznego (parafia, gmina, jarmark) występuje zasada tożsamości lokalnej. Na tym poziomie zasada odrębności zakreśla znacznie większy obszar i obejmuje gminę, parafię czy też całą okolicę sąsiednią.

Oto przykład „widzenia” wsi Szperówka oczami mieszkańca wsi sąsiedniej, Pawła S., urodzonego w 1906 r. Obraz ten ukształtowany jest

w ciągu jednego życia. „Dawniej był to folwark na dolinie i nazwy Szperówka nie było, mówiono »doroszewszczyzna«. Właściciel folwarku interesował się rolnictwem i podejmował wiele inicjatyw. Nie był to wielki pan, ale »mocno pańskowaty«. W święta czy na jarmark przyjeżdżając do Szczebrzeszyna w krawacie chodził. We dworze miał pawie i ludzie przychodzili oglądać i podziwiać te pańskie ptaki. Na okres świąt czy lata przyjeżdżało tu wiele gości. Nic nie robili tylko ładnie poubierani urządzali wycieczki po terenie, konie były wypasione a uprząż i bryczki lub sanki zimą ładne. Wszyscy mieli ukończone szkoły lub chodzili do szkół. Majątek miał stawy rybne nad Wieprzem i uprawiał buraki cukrowe dla cukrowni w Klemensowie. Natomiast na »górze« w odległości około 1 km Żyd Szpyro założył »interes« i handlował wszystkim. Za przykładem Szpyro wśród swoich pól zaczęła osiedlać się na górze okoliczna ludność chłopska, która z czasem zdominowała folwark, a ludność chłopska na »dolinach« i w pobliżu folwarku utożsamiała się z tymi na »górze«. I tak od Żyda Szpyro nadano nazwę Szperówka. Folwark w wyniku działań rodzinnych a także częściowych wyprzedaży przestał istnieć, powstały nowe gospodarstwa chłopskie, tracąc dawną »pańskowatość«”.

W świadomości średniego a szczególnie starszego pokolenia, które było naocznym świadkiem przemian zachodzących w majątku i kształtowania się nowej wsi, powstały trwałe skojarzenia. Ujawniają się one w rozmowach towarzyskich w różnych formach, np.: „a takie ładne ptaki u Doroszewskiego były”, „a tam na łące przy rzece stawy były”, „a tamte pola to dawniej do majątku należały, orano na nich w sześć koni”.

Zasada tożsamości realizowana jest najpełniej na obszarze własnej wsi. Rzeźba terenu wyraźnie wpływa na umiejscowienie działalności ludzkiej, a nazwy pól, lasów, łąk i dróg dają dobrą orientację. Wieś Kawęczyn, leżąca na Rostoczu Środkowym na trasie Zwierzyniec—Szczebrzeszyn, posiada zabudowę ciągłą zwartą na długości około 2 km i liczy 152 gospodarzy. Pola wsi od wschodu wyznaczone są rzeką Wieprz i biegną w kierunku zachodnim na odległość około 5 km. Pole każdego gospodarza ma kształt pasa szerokości najczęściej około 15 m, rzadziej 7,5 m, kilku tylko gospodarzy posiada szerokość pól większą niż 15 m. Pas ten ciągnie się na odległość wymienionych 5 km przecinając wzgórze, wąwozy, pola uprawne, lasy i drogi.

Każdy wąwóz, zbocze, droga posiada lokalne nazwy, nadane przez miejscową ludność, pozwalające określać dokładnie położenie danego kawałka pola czy lasu i wzajemnie wymieniać informacje odnoszące się do zdarzeń zaistniałych w obrębie pól, lasów i dróg wsi. Nazwy pól, łąk i lasów, ich kształty i sposoby dojazdu mają wyraźny wpływ na kształtowanie się osobowości młodego człowieka wsi. Wśród nich odbywa się proces wrastania w społeczność wiejską. Tak pisze Cz. S. Bartnik: „posiadanie pól, łąk, lasów a także ich konkretne kształty, określały osobowość dziecka wiejskiego. Budziły one nie tylko poczucie dumy, bezpieczeństwa, wolności, ale także jakiegoś przywiązania i miłości”. „Te wszystkie ścieżki, dróżki i drogi nie były bezimienne. Każda miała swój profil, swoją historię i swoje imię”.⁸

⁸ Cz. S. Bartnik: *Mistyka wsi. Z autobiografii młodości 1929—1956*, Warszawa 1988, s. 12.

Zasada tożsamości obejmuje zwierzęta domowe a po części i leśne, które „współpracują” z rolnikiem, np. bażanty i kuropatwy niszczące stonkę ziemniaczaną lub dostarczające przeżyć estetycznych i emocjonalnych, np. zając, sarna. Obejmuje świat roślin i elementy nieożywione przyrody. Dotyczy to drzew własnoręcznie sadzonych, szczególnie owocowych, którym często nadaje się imiona, np. trześnia wysoka, krzywa, na miedzy, gorzka, czarna itp. Czas przemijania przyrody jest utożsamiany z własnym życiem. Oto charakterystyczne wypowiedzi mieszkańców wsi Kawęczyn w wieku około 60 lat: „pamiętasz jakie to drzewo było jak myśmy kawalerkę uprawiali?”, „ta kępa tak się rozrosła” (chodzi tu o miejsce zamieszkania rodziny, kiedy to w przeszłości był jeden przodek i jedno zabudowanie).

Szczególną pozycję wśród zwierząt domowych zajmuje koń. Wielu gospodarzy oceniając swoją rolę w gospodarstwie i we wsi włącza konie. Widzi siebie jako „gdzieś jadącego koniem”, „coś wiozącego”, „orzącego ziemię”, „koszącego kosiarką konną” itp. Koń był ważnym elementem funkcji, jaką pełnił gospodarz, bez konia mężczyzna nie mógłby być w pełni gospodarzem. Stąd traktowanie konia jako partnera w pełnieniu wielu ról gospodarskich, stawianie wobec nich żądań i oczekiwań, a także smutek przy konieczności pozbycia się dobrego konia, np. z powodu starości. „Pół życia razem przeżyliśmy pracując na gospodarstwie” — mówił gospodarz podczas sprzedaży starego konia. O ile koń był łączony z mężczyzną, to krowy, świnie a szczególnie drób z kobietą-gospodynią.

W obecnych przemianach społeczno-gospodarczych zachodzących w kraju makroregiony upodobniają się „zewnątrznie”, natomiast w strukturach małych, jakimi są wsie, grupy wsi tworzących okolicę czy gminę zachowują swe duże zróżnicowania. Małe struktury stanowią o indywidualnym obliczu i wywierają decydujący wpływ na wszystkie dziedziny życia społecznego, a szczególnie na procesy socjalizacji i kształtowania charakterystycznych dla danego społeczeństwa i obszaru typów osobowości, kształtowania się opinii członków społeczeństwa o rozmaitych sprawach politycznych, gospodarczych, społecznych, produkcyjnych, obyczajowych i religijnych, stanowią system kontroli i kształtowania opinii społecznej. W małych układach utrzymują się, odtwarzane wciąż na nowo, podstawowe wartości moralne i normy regulujące stosunki społeczne między członkami społeczeństwa. Tutaj powstają kryteria oceny rozmaitych postaw, dążeń, aspiracji, zachowań ludzi. Ludzie nabywają określonych cech społecznych, umożliwiających zrozumienie własnej roli w życiu zbiorowości i wypracowanie określonego sposobu widzenia świata i ustosunkowanie się do niego.

SUMMARY

The purpose of the article is to demonstrate that the social consciousness and occupational activity of the rural population has an important environmental element and contains images and estimates shared by people inhabiting a given area. People strive to fulfill their intentions in a definite social space. Part I of the study seeks to define environment, physical and social space, village and the concept and example of functioning of neighbourhood. A characteristic feature for neighbourhood are family ties of the village inhabitants that make up the neighbourhood. An example of the influence of environment on occupational activity and social consciousness are the crops common in a given area. The article further emphasizes the principle of local identity and local separateness that is formed as a result of constantly being in a given environment. The principle of identity at the lowest level is required towards one's own village and household, and that of separateness towards the neighbouring villages. In the environment of permanent staying there are constantly reproduced and created new moral and professional values and people acquire particular social features.